

HAGYOMÁNY

Gondolatok a palóc szuszékról

Láttam már szuszékokat múzeumok olyannyira féltett darabjaként, hogy fényképezni sem hagyták őket és láttam Sirokon azt is, amint éppen gyűjtőt aprítottak belőle, vagy egy gazdag portán, ahol három szuszék is volt —, disznóolat csináltak szétszedett deszkáiból. Ez 1970 táján történt és senki sem szólt meg őket érte a faluban. „Igen, mert régi, korhadt, a szű is beleesett” — mondták. — Újat sehol sem csinálnak, meg nem is szokás már ilyen kelengyéládát adni, mikor van Varia szekrényosor.”

Gyűjtéseim során azonban találkoztam olyan szuszékkal is, melynek a fedelére a kereszt jele volt vésvé és amikor a helyén, a tisztaszobában állt még, elképzelhető, hogy ünnepek alkalmával rajta gyűjtötták meg a gyertyát —, mint ez a gyertyanyomokból kikövetkeztethető.

Az elmúlt 100–150 év alatt annyit változott a falusiak világa, de erről itt ne beszéljünk bővebben, mert számos tanulmányban leírták már. Tudjuk, hogy a változások szükségszerűek, mégis sajnálom, hogy útjaim során már nem találkoztam olyan emberrel, aki el tudta volna nekem magyarázni, hogy mi is van felróva ezekre a palóc szuszékokra.

Ha élősóban nem tudunk választ kapni, nézzük meg, hogy mit jegyzett le a néprajzi szakirodalom a szuszékokról. Györffy István—Viski Károly *A magyarság tárgyi néprajza* című kötetében többek között ezt olvashatjuk: „A szekrény (szókröny, szekriny) nevű bútor nem egyéb, mint amit a nép más szóval szuszék (szustok, szuszák, szuszink) névvel nevez. E szekrények egy részének fedele egyszikű, vízszint álló, más részüké —, mint a házfedél — kétszikű. Ez a háztetős szekrényforma is nagyon régi, s külön érdekessége, hogy a hosszabb alakúakat már az egyiptomiak, hellének, rómaiak koporsóul is használták.” Az Ermitázsban az Altáj vidékéről származó, hasonló korú szuszékokat is láthatunk. „Ez a szekrény szó a magyarból áment az oláh nyelvbe is sicriu alakban, ott azonban csak koporsót jelent. Ebből arra kell következtetnünk, hogy az átvétel idején a magyarok is temetkeztek ilyen szabású szekrényekbe. ...A koporsó szó honfoglalás előtti szókészletünkbeli való, s megfelelő őse egy bolgár—török szó, amely ilyenformán hangzott: kopurcsag. Ennek jelentése a különböző török nyelvekben nem csak koporsó, hanem doboz, tok, szelenceféle stb. is. (Vámbery Armin: Magyar és török—tatár szöveggyűjtemény. Nyelvtud. Közl. VIII. 160; Cs. Sebestyén K.: A magyarság ládái. Magy. Nyelv. XXIII. 202.) ...A szekrény az első házból először az asszonyok hálóládjába, a komrába kerül (palóc földön), de még itt is „vásznot, fehér gúnyát” tartanak benne; azután kikerül a konyhába, ereszbe, liszt-, kenyér-, vagy élelmentartónak, majd hátrább, a gazdasági rendeltetésű kamrába, végül a gabonásba, vagy a padlásra. ...Pedig egykor általánosan kedvelt házbútor volt; erre vall, hogy igen takaros, díszített, sőt színezett példányok is vannak közöttük, holott a gazdasági termények tárolására szolgáló hasonló eszközök általában díszítetlenek szoktak lenni.” Máshol: „Elejük födelét úgyszólván el van árasztva díszítménnyel, de ez a díszítmény Dunántúl, az Alföldön, Felföldön és a Székelyföldön egyaránt tisztán mértani jellegű, holott kínálkozó felületek lendületes növényi díszítmények vésésére, vagy festésére. A régi forma megtartotta régi díszítómódját, holott a helyébe került renaissance eredetű láda semmit sem vett át belőle”. A magyar parasztság köréből azonban a renaissance láda, mint tapasztaltuk, nem tudta kiszorítani, megmaradt nekünk archaikus formájában és mintájával a mai napig. Ezért ma is nagyobb megbecsülésben részesíthetnénk. Mintájáról a szakirodalomból sem tudunk meg íme többet, mint hogy igen takaros. Pedig, ha összevetjük a K. Csilléry Klára *A magyar nép bútorai* című könyvében közölt krétai terrakotta szarkofággal az i. e. II. évezredből, vagy a palesztinai mészkőszarkofággal (2/a, b.), bebizonyosodik, hogy az összetevés nem alapvetően. *Kaesz Gyula Ismerjük meg a bútorstílusokat* című könyvében is megtaláljuk a szuszékformákat (2/c, d, e, f.), az egyiptomi, görög, etruszk bútorok között, Binzánban, mint nyeregtes erekléladát látjuk viszont, azután a román bútoroknál; „a magyar népi szuszék szerkezetében és díszítési rendszerében a korai román jelleg viseli magán”. (u. o.) A díszítésekről külön és általában beszél *Kaesz*: „Az első készítményekkel együtt megszületik minden emberi eszközön az ornamentika, mint valami titkos jelbeszéd, hogy ettől kezdve elválaszthatatlan kísérője maradjon a tárgyknak az egész történelmi fejlődés folyamán. A díszítőművészet első elemei: pontvonal, sakkminta, zeg-zug és hullámvonal, körök...” — mondja az őskor kapcsán, de olyan, mintha a szuszékokról beszélne. „A kialakított formaelemek egy részének varázserőt tulajdonítottak”. (u. o.)

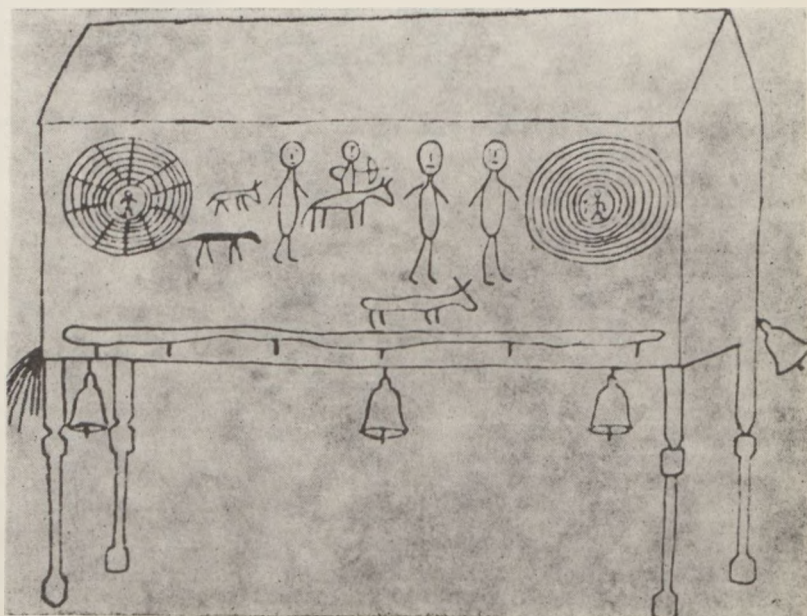
Lükő Gábor, aki elsőnek foglalkozott a szuszék jelentéstartalmával is, nagy jelentőségű munkájában (*Anyá- és csecsemőóvó képek a régi magyar szekrényeken, Orvostörténeti Közlemények, 1975.*) említi: „Az esküvőről hazaérve a ládára ültették a menyasszonyt. Ha megcsikordult a láda, jó jelnek vették: számíthatnak gyerekekre. Ha viszont nem akart gyereket az új asszony, titokban ült rá a lá-

da szélére, miután felnyitotta a fedelét. (Ethnographia 1906, 44.)” Lükő Gábor egy burját sámánládát is közöl analógiaként, amelyet a sámán a hátsó résznek tekintett (a közlés szerint), majdnem azonos módon, mint az előbb említett példában a menyasszony termékenységével kapcsolatban fennmaradt szokásnál. A sámánláda tehát tartalmilag is a népi szokás analógiáját idézi, de formailag is megközelíti a szuszékokat —, sőt a mintakincsét tekintve is.

A sámánok a rituáléhoz szükséges eszközeikre — minden eddigi leírás szerint bizonyítottan — az ember és a kozmosz összefüggéseinek legfontosabb jeleit rögzítették. Az itt bemutatott sámánládát sem kell hát ez alól kivételnek tekinteni — így indokolt a kozmikus összefüggések keresése az elemzésnél minden jelében, jelkapcsolatában. (3. ábra) Nézzük látható ábráit: koncentrikus, sugarasan osztott nagy körformából indul egy emberi és állati vonulás a másik, immár tagolatlan köregyüttes felé. (A láda, mint „ló” feje felé, tehát haladási irányában.) Ez a fekete-fehér, lépő-álló állatokból, emberekből és ember-állat kombinációkból felépülő vonulás (vagy, mert a figurák egyedenként összehasonlítva egyformák, azt sem zárhatjuk ki, hogy egy dolog állapotváltozásai), ez a vonulás a két kör, égitest, világ (a közlés szerint Nap) között ugyanolyan jelszintű, mint az alattuk húzódó „kigyó”-vonal. Ennek lábai beosztások is, egy fokozottal feljebb viszont négy lábú állattá válik, egy fokozattal lejjebb a csengők a skálajellegű erősítik. Hierarchikus régiókra különülnek el ezek a homogén jelek. A jobb oldali körben áll meg a mozgásuk, ez a cél, ami talán csak a legfelső régióban érhető majd el.

Az erdővidéki szuszékokon (Seres András: *Erdővidéki szuszékok, Népismereti Dolgozatok, 1978. Kriterion*) a jeleknek ugyanezt a szerkezetét fedezhetjük fel, csak inkább növényi formákba öltöztetve, ami a gondolkodásmód és az ábrázolási igény hasonlóságára is figyelmeztet. (4. ábra)

A 4/a-val jelölt szuszéken a szakíró által fenyőágaknak nevezett motívumok egyaránt jelenthetnek egy egyenes tengely mentén felfelé és széljell sugárzó növekedést is, mint ahogyan a fenyőágakra is ez jellemző. A forma naturalista értelemben egybeesik tehát a tartalmi mondandóval. A növényi ág az élet jele is, ami éppígy toll is lehetne, az életet adó fény jeleként; a madár szárnyai a növényi forma más összefüggésben megjelenített, de egyező formakarakterű változatai. (4/b.) Ez a „fenyőág” a tulipán szára is, pedig a tulipánra tudvalegőleg nem jellemző, hogy „szőrös”. Az sem, hogy egyszerűen dőlnek fel cserepestől —, aki csinálta a „díszít” a szuszékra, oly primitív volt, hogy még azt sem tudta, nem látta, hogy ilyen értelműen ez az ábrázolás abszurd, pedig lám, ott volt az orra előtt a reneszánsz példa! Nem! Valószínű, hogy nem ez a magyarázat! Ha viszont úgy figyeljük, hogy a két cserép két végpont, és olyan zárt egység, mely a táguló része felé nyitott, és a szár „maglevél” formákon keresztül kiteljesedik a folyamat végén, akár tulipánná is, majd „rozettává”, ily módon, teljesen más szintű értelmezési síkon válik magyarázhatóvá. A kör magában foglalja a zárt-ságot a rácsozatában, a kiteljesedést a kör alakjában és az időben zajló sugárzást a 12 ívű szirmában, akár mint bármely rózsa, vagy még inkább napraforgó sugallhatja e tartalmakat, ha ennyire jelként róják. E „tünemény” középponti helyzetének elmúltával az előző motívumok megfordulnak és jelzik a növényi formába írt éltető energia elfo-

gyását, egészen a megfordult folyamat újbóli lezárásáig. Hogy ez a folyamat valóban oda-vissza érvényes, jelzik a fordított állású „fenyőágak” egy deszkával lejjebb, melyek között most már konkrétan, a készítés évszámaként jelölődik az idő. Ez az évszám, a középső deszkán, az ember konkrét jelenléte az ég-föld között. Az alsó deszkán (ami valóban az aljat jelöli, mert mellette a lábakon látjuk a „cserepet”, „földet”, mint rácsozott felületet, mely alá nyúlik a „gyökér”, fölfelé pedig végig az „égig” ér a „fa”), az aljból indul fölfelé a három „fenyőág” rácsozott háromszögformák között, melyek éppannyira lehetnek stilizált emberalakok, mint hegyek. És még e két egymástól látszólag teljesen távol álló fogalom is kaphat közös feloldást, ha pl. bálványként értelmezem, amire az erdővidéki szuszékok egyéb példányainál is kapunk utalást (Vö.: c). Az ábra szuszékjának középtengelyében a felfelé tartó mozgást jelzi a két „hegy” között feltűnő „fenyőág”, mely a középső régióban konkrét időben ölt alakot (1849) és az időben alakuló formaképlet fejeként is értelmezhetően megjelenik a „rozetta”. A szárnyaló életenergia akár konkrét emberi alakban is ábrázolható (Vö.: ábra), mely alak a többi motívum viszonylatában valóban óriásivá, bálványvá nő. Nincs lába, inkább szárnya és az égig ér, ami a bálvány isteni, égi mivoltának meg is felel. Ide nő fel a lábakon futó „életfa” is, ami a sámánok égigérő fája is egyben, mert gyökere leér az alvilágba, teteje a felső világba és lépcsőin keresztül (a „szörök” hágsónak is alkalmasak) feljutva, fontos égi folyamatok tanúivá válhatunk — mint az előbb leírt burját sámánládán is.

A „fenyőágot”, a „hegy-bálványt”, de a rozettát is megtaláljuk a tisztán geometrikus díszítésű palóc szuszékok legjellemzőbb „mintái” között és akár olyan elrendezésben is, mint a burját ládán volt. Nézzük a másik ábra palóc szuszékját. Két szélen, a középtérben ott vannak a koncentrikus nagy körök, kis ívek mozgásával összekapcsolva. Az ívek duplázódása oda-vissza mozgásra utal, olyanra tehát, mint amilyent az erdővidéki szuszékokon láttuk. A palóc szuszékon a mozgás szintén fölfelé és lefelé is kiterjeszkedik; a kísérődeszkákon hangsúlyozódik, a tetőre ráíródik, megemelten ismétlődik a középrész egy összefüggése. A tető gerincén a ráccsal lezárul a mozgás — a karcolás sem terjed a szuszék hátsó részeire. (A palócoknál különben is mindig csak az eleje és a tető eleje díszített a gerincig.) E szokás kialakulásának is érdemes lenne az okát megvizsgálni. Elképzelhető, hogy nem csak a szemlélő nézőpontját vetjük figyelembe, hiszen akkor a két oldal is kaphatott volna díszeket (mint a tulipános ládákon is), hanem, mondjuk, frontális fény fogadása volt a cél.

Mint tudjuk, a szuszék egy időben a magyarság egyetlen (igazolható) bútordarabja volt, s mint a legfontosabb, a leghagyományosabb darab, később is a tisztaszoba fő helyén állt eredetileg. Seres András az előzőkben már idézett cikkében szintén megerősíti e tényt, s egyben kiemeli, hogy két szuszék esetén a pitvarban (konyha) is volt szuszék. A konyha a tisztaszobán kívül a másik kultuszter a parasztházakon belül. Egyébként a szuszékforma összes változatainak szintén meghatározott helye volt a különböző kultuszhelyeken, a történelem során természetesen a mindenkori szerepüknek megfelelően. E tényre volt szíves a figyelmemet felhívni Pap Gábor. Ha elolvassuk Lugosi György Kőrösfőn végzett benapozásvizsgálatát (a Művészet 1977/3-as számában), akkor eszünkbe jut, hogy a szuszékokra is vetülhetett ugyanígy a napfény (közvetlenül, vagy közvetett módon: pl. tülkör által) és a szuszék ábrái is alkalmasak a rajtuk vonuló fény, vagy árnyék vándorlásának

jelzésére, így számunkra a folyamat megfigyelésére, rögzítésére is. Akkor pedig az ablakon keresztül a napfény évi vándorlása során „olvashatta”, aktualizálhatta ábrarendszerét — és ezzel fel vagyunk jogosítva a minták ilyen szempontú elemzésére. És ez megmutatná nekünk a szuszékminták gyakorlati funkcióját is, mert mint már idéztük, miért díszítettek volna agyon egy tárolóeszközt?

A szuszék házfarmája is elgondolkodtató. Parasztházainknál gyakori, hogy eresz — árnyékot vetve a tornác faragott oszlopaira, vagy a festett házfalra — időmeghatározásra vált alkalmassá. Némely szuszékunkon ezen a párhuzamon is el lehet gondolkodni, de a palóc szuszékok esetében kevésbé, mert kicsi az „ereszük”. Ferde, lapos tetejük viszont vetett árnyék felfogására is szolgálhatna, hiszen kétoldalt nyeregdeszkáik kiállnak a tető síkjából; de úgy is kialakul vetett árnyék, ha a zárszerkezet kiálló vasát árnyékvetőként tekintjük. E körül a vas körül igen sokszor találunk osztozott körívet és egy alföldi szuszék esetében még az órafunkció is igazolódik: ugyanis ennek a szuszéknak a körívére az óra számlapja római számokkal is fel van véve. Nem elhanyagolható az a körülmény, hogy a motívum megsértése árán erősítették fel a zárszerkezetet, mert ez a roncsolás is figyelmeztet minket, hogy rottott változattal állunk szemben a túlzott egyértelműsítés révén. De éppen ez az a pillanat, ahol tetten érhetjük a nemcsak egy síkon értelmezhető motívumok időben olvasható jelentésrétegét is!

A ma emberének természetesen nincs szüksége ilyenfajta órára. De a jövőnek szüksége van az ilyen erejű vizuális logikára és szükségére lenne ilyen egységes, aktív és lényegretörő jelkincs használatára. Ezt tartotta szem előtt Földi Péter, Somoskőn tanító festőművész, mikor az egyik rajzórájára bevitt egy szuszékdeszkát és elemezte azt a gyerekekkel. A gyerekek fokról fokra kibontva a motívum értelmét, szükségképpen jutottak el oda, hogy: „Az első körforma egy mag a csírával. Az ebből kiinduló hullámvonal egyszerű az egyenes fölött, egyszer az egyenes alatt helyezkedik el. Ha az egyenes a föld szintje, akkor a mag egyszer a föld felett, egyszer a föld alatt található. Ha a föld alatt van a mag, akkor kihajt belőle a növény, ha a föld felett, akkor a földben levő tápanyagokat (energiákat) szívja magába és ez a folyamat periodikusan ismétlődik évről évre”. (Földi Péter: Világképrendező gyermekrajzok, Művészet 78/9.) A gyerekek szemmel láthatólag nagy örömmel, mint a magukat, fedezték fel újra ezt a jelbeszédet; s ezek után érthetően megszerették ezt a szuszékdeszkát, de valószínű, a szüleiknél otthon levő palóc szuszékokat sem fogják már kidobálni, ha felnőnek.

És ne gondoljuk, hogy a szuszék az archaikus-geometrikus mintakincsével egyedülálló, elszigetelt jelenség népművészetünkben. Ha csak Hefer—Fél Magyar népművészet című albumát (a hozzáférhetőség miatt említem ezt) átlapozzuk, megtaláljuk az analógiákat a népi építészetben belül (8. ábra), és amit itt nem látunk a faragott ház-oromzatokon különösen, a faragott fejfákon (44. ábra), famozsáron (135. á.), borotvatokokon (150—153. á.), kéregmunkákon (154—157. á.), lóporszarukon (158—163. á.), más famunkákon (166—176.), kocsilőcsön, bunkósboton, kévekötnön, guzsalyon, orsókarikán, vetélőn és sulykon, mángorlón (185—221. á.), fazekakon, köcsögökön (447—451. á.), pipákon (477. á.), de főleg a debreceni tányéros cseréppipákon és a hímes tojásokon, amik ebben a könyvben egyáltalán nem szerepelnek, a viseletek hímezése és bőrrátételei, szűrgombokon (537—541. á.), szötteken. A szuszékokon közvetlenül, de a felsorolt tárgyakon is kimutatható a rokonság formailag is, közvetlenül, de más esetekben az oldottabb formáknál is, főként a mintarendszerek logikájában.

Makoldi Sándor

